

Bijlage:

Toelichting aanwijzing beschermd dorpsgezicht

BESCHERMDE STADS- EN DORPSGEZICHTEN INGEVOLGE ARTIKEL 20 VAN DE MONUMENTENWET

SNEEK gemeente Sneek

Toelichting bij het besluit tot aanwijzing van de binnenstad van Sneek als beschermd stadsgezicht.

Het beschermde stadsgezicht omvat het op bijgevoegde kaart (Rijksdienst voor de Monumentenzorg, tekeningnummer 323) door een stippellijn omgrensd gebied.

Publikatie van de **Rijksdienst voor de Monumentenzorg**.

Augustus 1988

Inleiding

De stad Sneek is gelegen in het zuidwestelijke deel van Friesland en vormt het belangrijkste economische centrum van dit gebied. Vele, deels gecompliceerde waterstaatkundige aanpassingen hebben in de periode tussen 1200 en 1500 de ruimtelijke structuur van de binnenstad van Sneek in grote lijnen bepaald. Factoren die in deze periode sterk tot de snelle groei hebben bijgedragen zijn de aanleg van de Hemdijk, de ontginningen van het (veen)achterland en de ligging nabij een knooppunt van waterwegen. De Hemdijk enerzijds en enkele natuurlijke (het Grootzand) of gegraven wateren (Zuidend en Oude Koemarkt) anderzijds kunnen als belangrijke structuurvormende elementen van de ruimtelijke ontwikkeling van Sneek worden beschouwd.

De snel tot stad uitgroeïende nederzetting werd reeds vóór 1300 omgracht. Een snelle groei in de 15de eeuw leidde tot een oostelijke en zuidelijke, omgrachte stadsuitleg. De gehele stad werd van een omwalling, later ook een ommuring, voorzien.

Tot ver in de 19de eeuw blijft de bebouwing beperkt tot het omgrachte gebied, tengevolge waarvan in de binnenstad een dichte bebouwing is ontstaan.

Belangrijke veranderingen die zich sinds het begin van de 19de eeuw in de stadskern hebben voorgedaan, zijn het dempen van enkele grachten, de aanleg van kades en het bebouwen van de achtererven langs de voormalige vestinggracht (in het vervolg stadsgracht genaamd) en het vervangen van veel oudere panden. Ondanks de vele veranderingen is in de huidige plattegrond de historische structuur nog duidelijk herkenbaar. De herkenbare historische structuur, in combinatie met de onderling samenhangende verkaveling en bebouwingsschaal, met de aanwezige visuele kwaliteiten en met de deels historisch waardevolle bebouwing, rechtvaardigt de aanwijzing van de stadskern van Sneek tot beschermd stadsgezicht.

Ontstaan en ontwikkeling

Sneek is gelegen in de overgangszone tussen de klei-afzettingen van de Middellzee en de laagvenen van de Wouden in zuidoost Friesland. Aangenomen wordt dat het vrijwel onbewoond Wouden-gebied vanaf de 8ste eeuw weer bevolkt wordt vanuit het aangrenzende kleigebied.

Na de omdijking van de Middellzee in de 10de en 11de eeuw neemt het overstromingsgevaar af en worden de klei- en veenstreken op grotere schaal in gebruik genomen. Hierop wijzen ook de oudste bodemvondsten

in Sneek, die uit de elfde eeuw dateren.

Aanvankelijk zal Sneek een kleine agrarische nederzetting zijn geweest, ontstaan nabij een knooppunt van enkele grotere waterwegen. De oudste bewoning is gesitueerd ter hoogte van de huidige Galigastraat en het noordelijk deel van de Oude Koemarkt.

Vanwege de centrale ligging van de nederzetting wordt er al spoedig een kerk gebouwd, aanvankelijk van hout, later uit steen opgetrokken. De oudste funderingsresten van een stenen kerk, gelegen aan de westzijde van de Martinikerk, dateren uit de tweede helft van de 11de eeuw. In die tijd is het kerkterrein opgehoogd en omgeven door een gracht, die aansluit op het net van sloten aan de zuidzijde.

Aanwijzingen voor de situering van de kerk op een terp ontbreken.

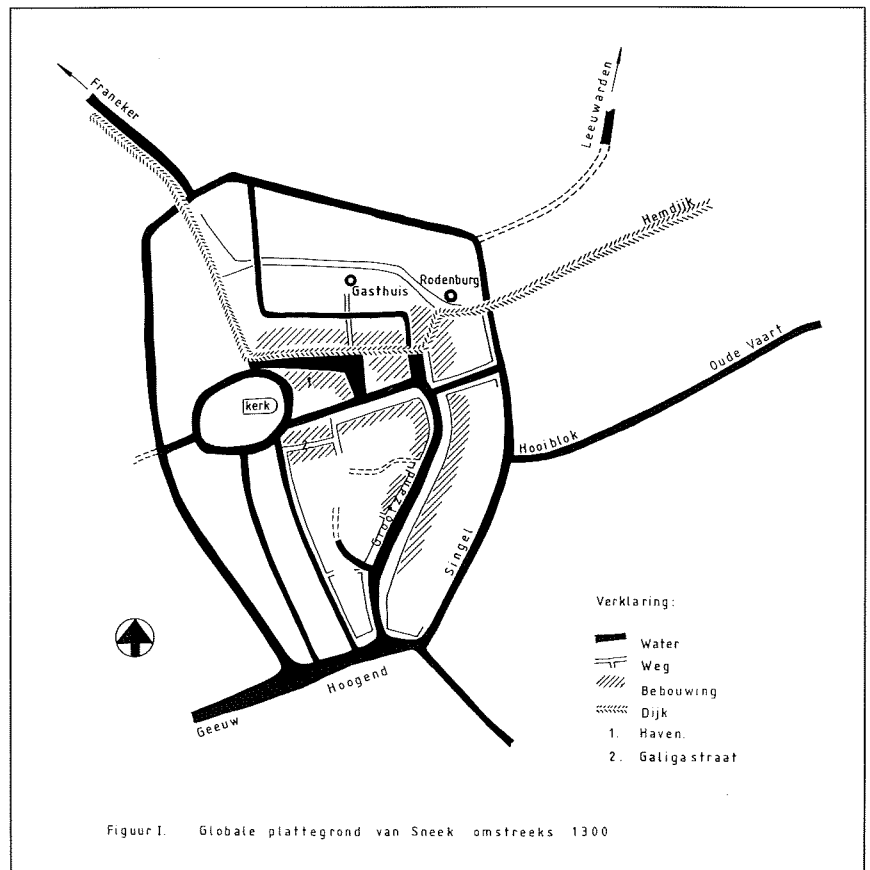
De ontginning van de veengebieden ten zuidoosten van Sneek brengt een aanzienlijke bodemdaling met zich mee, waardoor het gevaar van overstromingen weer toeneemt, zij het nu vanuit het zuiden. Om dit gevaar te keren, wordt ten zuiden van de Middellzeebedijking een aantal binnenpolders, hemmen genaamd, aangelegd. De hemdijken sluiten aan op de Middellzeebedijken. De oudste bedijking is de Scherhem, ontstaan in de 12de eeuw, die het noordelijk stadsgebied van Sneek omsluit.

In de stad volgt de dijk het tracé

Oosterdijk – Wijde Burgstraat – Nauwe Burgstraat – Peperstraat – Marktstraat – Nauwe Noorderhorne – Wijde Noorderhorne.

Aan de zuidzijde van de dijk wordt een dijksloot gegraven, die in verbinding komt te staan met de kerkgracht aan de ene en het Grootzand aan de andere zijde. De (verbrede) dijksloot is al spoedig als haven en het aanliggende gebied als handelszone gaan fungeren.

Van direct belang voor de ontwikkeling van Sneek is de dichtslibbing en daaropvolgend de inpoldering van de Middellzee in de 12de en 13de eeuw. Een eerste gevolg van deze opslibbing is dat de afwatering van de hemmen in de knel komt. Men is dan gedwongen een zuidwaartse afwatering te realiseren. Daartoe moeten in de hemdijken sluisen (zijen) worden aangelegd. Te Sneek komt in het verlengde van het Grootzand de Neltjeszijl te liggen. In de nabijheid van de zijl ontwikkelt zich langs de dijksloot ten westen van de zijl een overslaghaven. Een tweede, voor Sneek zeer belangrijk gevolg is dat de Middellzee niet meer als vaarweg kan dienen. Dit leidt tot de aanleg van de gracht voor het scheepvaartverkeer van Staveren via Bolsward, IJlst, Sneek en Leeuwarden naar Dokkum. Het tracé van deze route in Sneek is onzeker; mogelijk heeft het de route Geeuw – Hoogend – Singel – Hooiblok en Oude Vaart gevolgd (fig. 1).

Behalve aan de Geeuw en de Oude Vaart, die onderdeel uitmaken van deze vaarweg, is Sneek gelegen aan de Woudvaart die een onderdeel vormt van de verbinding naar de IJsselsteden. Bovendien mondt vlak ten oosten van Sneek de Houkesloot uit in de Woudvaart. De ligging van Sneek aan dit knooppunt van waterwegen en aan de Neltjeszijl heeft voor een belangrijk deel de snelle groei van Sneek als handelsplaats bepaald.

Begin 13de eeuw blijkt Sneek reeds een klooster te bezitten aan de noordzijde van de dijk, hetgeen een illustratie is van de betekenis die de plaats dan reeds heeft.

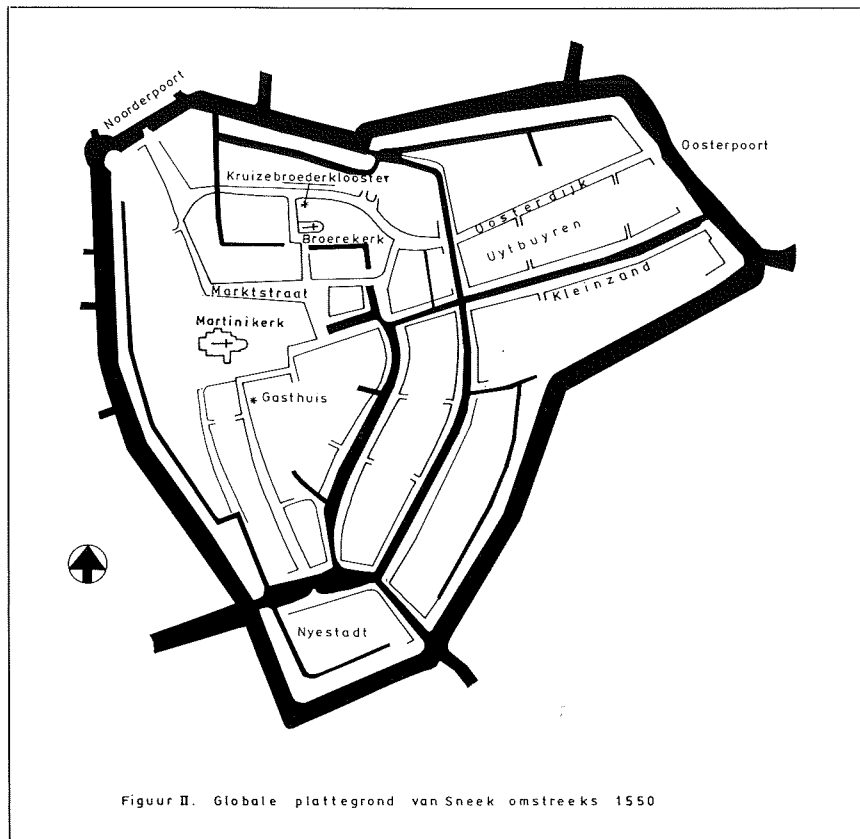
Helaas zijn de gegevens uit de literatuur over de ruimtelijke structuur in de beginperiode van Sneek beperkt en is het beeld van de wording van Sneek onvolledig. De ruimtelijke structuur wordt in grote lijnen bepaald door een stelsel van grachten, waarvan het beloop grotendeels bekend is. Zeker is ook dat de nederzetting aan het einde van de 13de eeuw wordt begrensd door een omgrachting, zoals weergegeven op afbeelding I.

Aan het einde van de 13de eeuw is er sprake van de 'poirters' van Sneek, duidend op het bestaan van stadsrechten. Een uiting van de stedelijke groei van Sneek is ook de uitbreiding van de Martinikerkerk omstreeks 1300.

In de langwerpige strook ten zuiden van de kerk is waarschijnlijk vanouds de agrarische bebouwing gesitueerd.

De meer stedelijke, op de handel en overslag betrokken bebouwing ontwikkelt zich aan de Hemdijk en aan de oostzijde van het Grootzand. De omgrachting van het stadsgebied maakt het noodzakelijk in de Hemdijk een nieuwe zijl, de Potterzijl, aan te leggen. In tegenstelling tot de Neltjeszijl biedt de Potterzijl geen doorgang aan de scheepvaart. Aan de noordzijde van de Hemdijk, gelegen tussen beide zijlen, heeft de stins Rodenburg, een versterkt huis, gelegen. De namen Nauwe en Wijde Burgstraat herinneren daar nog aan. Op de plaats waar in de 13de eeuw reeds het 'hospitaal' gevestigd was, is vermoedelijk in de loop van de 14de eeuw een kerk, de latere Kleine of Broerekerk, gebouwd.

In de 14de eeuw vindt verdere uitgroei plaats binnen de bestaande grenzen. Ten opzichte van het omringende platteland en de steden in de omgeving neemt Sneek een snel groeiende machtspositie in. Dit neemt niet weg dat de stad zowel in bestuurlijk als in economisch opzicht sterk met het platteland verbonden blijft. Vanouds vooraanstaande geslachten op het platteland, de zogenaamde hoofdelingen, verzeke- ren zich door de bouw van stinsen in

opkomende steden als bijvoorbeeld Sneek ook van een vooraanstaande positie in het stedelijke bestuur.

Aan het eind van de 14de en gedurende de 15de eeuw wordt het maatschappelijk leven in Friesland beheerst door de steeds weer oploaiende twisten tussen de Schieringers en de Vetkopers. Elementen in de strijd zijn onder meer de botsende handelsbelangen van verschillende steden en de belangentegenstellingen tussen de opkomende stedelijke burgerij en hoofdelingen. Een eerste schermutse- ling binnen Sneek betreft de opstand van de burgerij tegen een Vetkoperse hoofdeling, hetgeen tot de verwoes- ting van de stins Rodenburg heeft geleid. Sindsdien wordt de rechtsorde in Sneek bepaald door Schieringers. Zij verlenen in 1427 het privilege van waag aan Sneek, waardoor de stad de zuivelhandel uit de omgeving tot zich kan trekken en zich kan ontwik- kelen tot de belangrijkste plaats van de zuidwesthoek van Friesland. Mogelijk vanaf het begin, maar in ieder geval vanaf 1600 is de waag gevestigd op de hoek van de Markt- straat en de voormalige Vismarkt. Het waagrecht heeft een snelle groei van Sneek bevorderd. Reeds in 1430 wordt een aantal straten verhard. Tussen 1430 en 1458 verdubbelt het inwonertal. Het belang van de boterhandel voor Sneek komt naar voren in het in 1456 vastgelegde stadsrecht waarin tal van (protectio- nistische) artikelen zijn opgenomen

die betrekking hebben op het marktwezen, en dan in het bijzonder op de zuivelhandel.

De groei van de stedelijke economie gaat gepaard met het inperken van de invloed van hoofdelingen, met name de Harinxma's, op het stedelijk bestuur.

In 1462 verhuist het Gasthuis naar het Groot Zuidend (Oude Koemarkt) om plaats te maken voor het Kruize- broederklooster.

De groei van de stad uit zich in het ontstaan van bebouwing buiten de singelgracht. Aan de overzijde van het Hoogend ontstaat de 'Nyestad' en langs de Oosterdijk en het Klein-zand de 'Uytbuyren'. Omstreeks 1500 leidt de groei van Sneek tot een aan nieuwbouw gekoppelde vergroting van de Martinikerk. Ongeveer in dezelfde periode wordt een aantal watertjes rondom de Martinikerk gedempt, waardoor onder meer de Marktstraat en het Groot Zuidend 'verlanden' (fig. II).

Zowel de stad Groningen als de Graaf van Holland trachten in de 15de eeuw invloed in Friesland te krijgen en steunen respectievelijk de Schieringers en de Vetkopers. Omstreeks 1490 besluit Sneek zich tegen de Groningse dreiging te beschermen door de aanleg van een nieuwe, ten dele dubbele omgrachting en omwalling met aan de noordzijde enkele bolwerken. De nieuwe stadsgracht neemt ook de Uytbuyren en de Nyestad binnen het stadsge-

bied op. Bovendien wordt op de kruising van de stadsgracht en de Hemdijk een tweetal poorten, de Noorderpoort en de Oosterpoort, gebouwd. Bij de poorten komt een zijl in de Hemdijk. Na de uitleg van de stad wordt het Singel bekaad en bestraat; dan verrijzen er ook de eerste huizen.

Aan de twisten tussen Schieringers en Vetkopers komt in het begin van de 16de eeuw een einde. In 1524 wordt Karel V als heer van Friesland erkend. De ommuring van Sneek wordt in deze periode voltooid en in het midden van de 16de eeuw verder versterkt.

De oudste plattegronden die een beeld verschaffen van de ruimtelijke opbouw van Sneek zijn de kaarten van Jacob van Deventer (circa 1560) en Nicolaas Geelkercke (1616, welke laatste kaart is gekopieerd door Joan Blaeu (1648) (fotobijlage, afb. 1 en 2). Het patroon van straten en grachten is op de kaarten van Van Deventer en Geelkercke overeenkomstig; op de kaart van Geelkercke is bovendien de bebouwing tamelijk gedetailleerd weergegeven. Het op de kaart weergegeven patroon van straten en grachten zal tot aan het einde van de 19de eeuw in vrijwel ongewijzigde vorm blijven bestaan.

Langs de grachten en grotere straten is in de 16de eeuw een vrijwel aaneengesloten bebouwing aanwezig. Alleen de weg aan de binnenzijde van de stadsmuur wordt voornamelijk begrensd door achtererven en kent dus nauwelijks bebouwing. De bebouwing bestaat voor het merendeel uit eenvoudige panden met twee of drie bouwlagen onder een zadeldak. Volgens de kaart van Geelkercke zijn de panden aan de wegzijde veelal voorzien van een trapgevel, aan de achterzijde van een halsgevel.

Behalve door de Grote Kerk (Martinikerk) en de Kleine Kerk (Broerkerk) wordt het silhouet van de stad gedomineerd door de aan de noordzijde van de Marktstraat gelegen forse bebouwing. Daar wordt het stadhuis aan beide zijden geflankeerd door een imposante stins (waaronder de Gruytersma-stins), met voorplein en toren. Ook elders in het centrale stadgebied verspreid hebben in de loop der tijd enkele stinsen of voorname huizen gestaan.

Na de Reformatie worden in 1580 de kerkelijke goederen en kloosterbezittingen door het stadsbestuur genaast. In het Kruizebroederklooster wordt het Old Burger Weeshuis gevestigd.

Ingrijpende veranderingen in het bebouwingsbeeld in de 17de eeuw zijn de afbraak van de Gruytersmastins en de nieuwbouw van een rooms-katholieke en een doopsgezinde kerk

aan de Singel. In 1682 wordt de Grote Kerk ingrijpend gerestaureerd. De door bouwvalligheid ingestorte torens worden niet herbouwd; het kerkship wordt verlaagd.

Ook na de sterke groei van Sneek in de 15de eeuw blijft de stad primair het centrum van Zuidwest-Friesland. De stadseconomie hangt ten nauwste samen met de landbouw-economische ontwikkeling van het omringende platteland. Van beslissende betekenis daarbij is het aan Sneek verleende waagrecht. Gedurende de 16de en 17de eeuw groeit de boterwaag van Sneek uit tot de op één na (te weten Leeuwarden) grootste van Friesland en een van de belangrijkste van de gehele Republiek. De boterwaag stimuleert bovendien het ontstaan van andere markten voor agrarische produkten, zoals kaas, vis, vee en graan.

Een ander met de marktfunctie samenhangend effect is het tot ontwikkeling komen van een aanzienlijke ambachtelijke bedrijvigheid, die qua werkgelegenheid niet onderdoet voor de handel. De bedrijvigheid vloeit ten dele rechtstreeks voort uit de botermarkt (zoals bijvoorbeeld de kuiperij), ten dele ook hangt ze samen met de verkoop van allerhande goederen aan boeren uit de omgeving die in Sneek hun produkten op de markt hebben gebracht.

Een aanzienlijk deel van de boter wordt naar Holland vervoerd. De Geeuw, die de verbinding vormt met onder andere Makkum, Workum, Stavoren en Lemmer, geeft het meeste scheepvaartverkeer te zien. Vanwege de drukke scheepvaart wordt omstreeks 1600 nabij de aansluiting van de Geeuw op de stadsgracht de Kolk gegraven om te dienen als insteekhaven.

Nabij de Kolk verrijzen enkele industriemolens. In 1613 wordt op de scheiding van de Kolk en de stadsgracht een vierde waterpoort gebouwd, de nog steeds bestaande Hoogendster Pijp.

Waarschijnlijk om het transport tussen het Hoogend en de Marktstraat te vergemakkelijken, wordt in 1643 de Grote Kerkstraat aangelegd, een doorbraak in het verlengde van de Oude Koemarkt.

Behalve via de Geeuw komen ook tal van vracht- en beurtschepen naar Sneek via de Woudvaart (richting Overijssel), Oude Vaart, Houkesloot en Franekervaart. In 1661 wordt bovendien de trekvaart, een rechtstreekse verbinding met Leeuwarden, aangelegd.

De 16de-eeuwse ommuring vereist voortdurend veel onderhoud, terwijl ze uit militair oogpunt haar waarde steeds meer verliest. Vanwege de zeer bouwvallige staat worden de muurwerken, met uitzondering van

de stadspoorten, in de eerste helft van de 18de eeuw afgebroken. Opmerkelijk is de inrichting van de voormalige stadswallen als wandelgebied met boombeplanting.

In de 18de eeuw heeft Sneek beurt- en veerdiensten op meer dan twintig plaatsen in Friesland, op diverse Hollandse steden en enkele steden in Overijssel. Intussen is de boterwaag zelfs uitgegroeid tot de grootste van Friesland met een marktaandeel van veertig procent.

In de 18de eeuw treedt een versnelde groei op van het bevolkingsaantal, samenhangend met een bloeiperiode in de agrarische sector. Dit leidt er toe dat op verschillende plaatsen in de stad de binnenruimtes achter de panden bebouwd worden met kleine éénkamerwoningen. Vooral in de gebieden aan weerszijden van het (Klein) Zuidend en de Oosterdijk treedt daardoor een aanzienlijke verdichting van de bebouwing op.

Grote herenhuizen met statige lijstgevels verrijzen in dezelfde periode aan het Kleinzand, waar welgestelde kooplieden zich vestigen. Elders in de stad worden in de tweede helft van de 18de eeuw veel 17de-eeuwse trapgevels vervangen door lijstgevels.

Een gedetailleerd beeld van het wegen- en bebouwingspatroon aan het begin van de 19de eeuw verschaft het kadastrale minuutplan uit circa 1825 (fotobijlage, afb. 3). Het kaartbeeld vormt een bevestiging van het beeld dat op de 16de- en 17de-eeuwse plattegronden werd getoond. Het stelsel van wegen en grachten is vrijwel ongewijzigd. Belangrijkste verschillen in het bebouwingspatroon betreffen verdichtingen bij het Zuidend en de Oosterdijk.

In 1844 wordt aan de oostzijde van de stad de Jousterkade aangelegd om de overslagcapaciteit te vergroten. Na 1870 worden de houten veerschepen geleidelijk aan vervangen door stoomboten. Omdat deze boten de stad niet meer in kunnen varen worden de wallen, gelegen aan de binnenzijde van de stadsgracht, ingericht als kade. Aldus ontstaan rond 1880 de Harinxmakade, Bothniakade, Rienck Bockemakade en de kade langs de Waterpoortgracht. In 1915 wordt tenslotte de Prins Hendrikkade aangelegd.

Na het midden van de 19de eeuw gaat het transport te water ten gevolge van de aanleg van straatwegen concurrentie ondervinden van het vervoer over land. Belangrijke straatwegverbindingen komen tot stand met Leeuwarden in 1842, Bolsward in 1844 en Lemmer in 1845. Vanwege deze straatwegen worden de Noorderpoort en de

Oosterpoort afgebroken.

Nieuwe verbindingen komen omstreeks 1880 tot stand met Bolsward en Joure door de aanleg van een tramlijn. In 1883 wordt Sneek via een spoorlijn verbonden met Leeuwarden en in 1885 met Stavoren. Het station wordt gebouwd op korte afstand ten westen van de stad. De Stationsstraat vormt een nieuwe, westelijke ontsluiting van de stadskern. Daartoe wordt een deel van de bebouwing die het zuidelijke deel van het kerkterrein afsluit, afgebroken.

De toename van het verkeer te land leidt in 1880 tot demping van de haven ten zuiden van de Neltjeszijl, in samenhang met de aanleg van het huidige Schaapmarktplein, alsmede tot demping van de Polle en de Poortezijlen. Bovendien worden op enkele plaatsen grachten versmald.

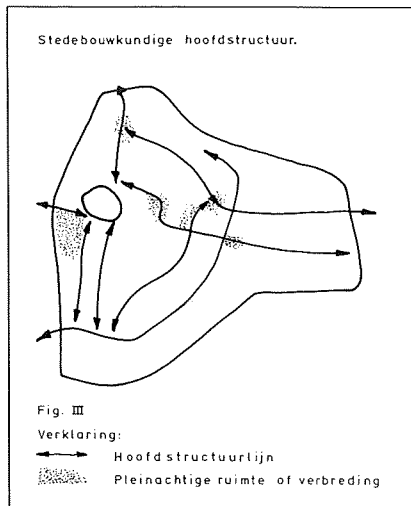
De gestage groei van Sneek kan tot in de 19de eeuw grotendeels worden opgevangen binnen de door de stadsgracht begrensde ruimte, hetgeen wijst op de toch enigszins beperkte groeipotentie van de stedelijke economie. Slechts aan de zuidwestzijde komt buiten de stadsgracht enige bebouwing tot stand.

In de 19de eeuw is een groot aantal panden uit het stadsbeeld verdwenen. Als voorbeelden kunnen genoemd worden de Kleine Kerk, het oude waagegebouw, de oude Latijnse School (aan het Zuidend) en de reeds genoemde stadspoorten. Met name de periode van expansie die Sneek aan het einde van de 19de eeuw doormaakt gaat gepaard met veel afbraak en nieuwbouw.

Vanaf circa 1840 komen verspreid door de stad een aantal bouwwerken tot stand, die zich door hun forsere bouwvolume van de bestaande bebouwing onderscheiden en een proces van schaalvergroting inzetten. Als voorbeeld kunnen genoemd worden enkele kerken en scholen aan de Singel, de Kerkgracht en het Oude Kerkhof; de nieuwe Waag, het gerechtsgebouw, de gevangenis en het gemeentehuis van Wymbritseradeel in de omgeving van de Marktstraat; een nieuw weeshuis aan de Kruizebroederstraat en een gasfabriek tussen Zuidend en stadsgracht. Van rond de eeuwwisseling dateert een aantal forse winkelpanden van manufacturiers.

Eind 19de eeuw ontstaat het Martiniplein ten gevolge van sloop van de gasfabriek. Het plein doet tot 1930 dienst als veemarkt.

Ter verbetering van de slechte woonomstandigheden van de arbeidersbevolking worden sinds de jaren zeventig van de 19de eeuw forse complexen arbeiderswoningen gerealiseerd aan de buitenzijde van

de stadsgracht, zoals de Zomerrakbuurt, de Woudstraten en de Steenklip. Binnen de middeleeuwse stadskern ontbreekt daartoe de ruimte. De complexen bestaan uit langgerekte blokken rug-aan-rug woningen (fotobijlage, afb. 6).

Aan de bloeitijd van de boterhandel komt omstreeks de eeuwwisseling een einde door de opkomst van zuivelfabrieken. De veemarkt neemt voor Sneek in deze eeuw een steeds belangrijkere plaats in.

Uit de ambachtelijke bedrijvigheid heeft zich rond 1900 een aantal min of meer industriële ondernemingen ontwikkeld. Veel fabrieken en bedrijven expanderen binnen het door de stadsgracht omgrenste stadsgebied, hetgeen op een aantal plaatsen tot een verdere verdichting en schaalvergroting van de bebouwing leidt.

De verbetering van de verkeersverbindingen doet het autoverkeer sterk toenemen. Dit leidt ertoe dat ook het Singel gedempt wordt, het noordelijk deel in 1930 en de rest in 1954. De Prins Hendrikkade krijgt veel doorgaand verkeer te verwerken totdat in 1974 een rondweg om Sneek wordt aangelegd. De betere bereikbaarheid brengt met zich mee dat zich in Sneek in de loop van deze eeuw een uitgebreid winkelapparaat kan ontwikkelen met een regionale functie.

Vanaf de jaren zestig wordt bovendien het aan de waterrecreatie gekoppelde toerisme steeds belangrijker en ontstaan er uitgebreide horeca-voorzieningen in de stadscentrum.

Bovenstaande ontwikkelingen hebben tot gevolg dat ook in de 20ste eeuw het centrum wijzigingen ondergaat en de bebouwing zich verdicht, ten dele door nieuwe aanbouwen op binnenterreinen, ten dele ook door het bebouwen van oorspronkelijke achtererven zoals langs de Kerkgracht, de Harinxmakade en de Prins Hendrikkade.

In de loop van de 20ste eeuw, en vooral in de periode na de Tweede Wereldoorlog, raakt de historische binnenstad vrijwel rondom bebouwd met omvangrijke woongebieden, hetgeen een verdere versterking van de verzorgende functie van het oudste stadsdeel met zich brengt.

De in de 19de eeuw ingezette trend naar meer grootschalige bebouwing zet zich bij de nieuwbouw in de 20ste eeuw voort, voornamelijk bij winkel- en bedrijfspanden. Het merendeel van de bestaande winkelpanden is verbouwd en veelal voorzien van een nieuwere benedenpui.

Huidig ruimtelijk karakter

In het binnen de stadsgracht gelegen gebied van de stad Sneek is, ondanks de in de vorige paragraaf beschreven veranderingen in de 19de en 20ste eeuw, de historische structuur nog goed herkenbaar. De belangrijkste structurele kenmerken zijn gelegen in het reeds in de 16de eeuw vrijwel voltooid patroon van grachten en (hoofd)straten, dat een weerspiegeling vormt van de verschillende groeifasen van Sneek. Daarbij heeft de toenmalige Hemdijk in hoge mate structurerend gewerkt voor het noordelijke en oostelijke stadsgebied, terwijl het zuidelijk deel zijn structuur heeft gekregen door de parallel lopende Oude Koemarkt en het Zuidend en door het gebogen beloop van het Grootzand.

In het centrum vormt de Marktstraat, met een bajonet-achtige aansluiting via het Waagplein, samen met het Leeuwenburg een sterk bepalende structuurlijn (fig. III).

Naar het oosten toe zet deze structuurlijn zich voort in het Klein-zand dat, te zamen met de iets noordelijker gesitueerde Oosterdijk, de tamelijk lineaire ruimtelijke opbouw van het oostelijke gebied bepaalt. Deze beide oost-west lopende structuurlijnen worden doorsneden door de aanvankelijke, uit de 13de eeuw daterende, stadsgracht die wordt gevormd door de Gedempte Pol, de Gedempte Poortezijlen, de Singel en het Hoogend.

Het westelijke stadsdeel kent als gevolg van de op de kerk georiënteerde structuurlijnen een min of meer radiale opbouw: zuidelijk van de kerk door de vrijwel parallel lopende Oude Koemarkt en Zuidend, noordelijk door de Noorderhorne en oostelijk de Galigastraat.

De ruimtelijke opbouw van het noordelijk deel van de stadskern wordt bepaald door de ten dele parallel aan de Marktstraat lopende Kruizebroederstraat, die aan de oostzijde via de Wijde Burgstraat aansluit op de Oosterdijk.

Tenslotte wordt een belangrijke hoofdstructuurlijn gevormd door de stadsgracht, die de begrenzing van de historische stadskern markeert. Ingrijpende structurele wijzigingen betreffen vooral de demping van een deel van het stelsel van grachten met, daarop volgend, het bebouwen van een groot deel van de aangrenzende achtererven.

Binnen het patroon van de hoofdstructuur bepalende straten en grachten kan het beloop van de meeste overige straten worden beschouwd als een verdere verfijning (zoals bijvoorbeeld de straatjes tussen het Grootzand en de Oude Koemarkt) of als een directe afgeleide van deze structuur, zoals de vele steegjes.

De binnenstad wordt gekenmerkt door een compacte opbouw, hetgeen tot uitdrukking komt in de vrijwel algemeen voorkomende aaneengesloten bebouwing. Kenmerkend voor het compacte karakter is het vrijwel ontbreken van openbaar groen, de intensief bebouwde binnenterreinen en het ontbreken van grotere pleinachtige ruimten (met uitzondering van het in deze eeuw gevormde Martiniplein). De laatste decennia hebben belangrijke aanpassingen te zien gegeven betreffende de inrichting van de openbare ruimte. De toename van de winkelfunctie in het centrum enerzijds en de sterke groei van het autoverkeer anderzijds hebben geleid tot de inrichting van delen van het centrum als voetgangersgebied dan wel als verkeersader. Het verdwijnen van bomenrijen (langs grachten) heeft op verschillende plaatsen, met name aan het Hoogend en het Grootzand, geleid tot een veel grotere openheid van de straatruimte, die daardoor een nogal steenachtig profiel heeft gekregen. Pleinachtige open ruimten of verwijdingen van straatprofielen binnen de historische stad vallen vrijwel steeds samen met kruisingen van (hoofd)straten. In het dicht bebouwde kerngebied met vele smalle straten vormen, alhoewel beperkt van omvang, het Waagplein en het Schaapmarktplein door hun openheid bescheiden contrasten. Van een andere orde, perifeer ten opzichte van het kerngebied gelegen, is het grootschalige Martiniplein, met een open, enigszins onbestemd karakter.

Het historische rooilijnenbeloop is vrijwel nog geheel gaaf.

De verkaveling en de situering van de bebouwing zijn niet wezenlijk gewijzigd en vertonen een duidelijk verband met de hierboven aangeduide hoofdstructuur. Het bebouwingsbeeld kenmerkt zich bovendien door een met de historische karakteristiek samenhangende schaal en vormgeving. Met name aan het Grootzand, het Kleinzand, de Marktstraat en het

Hoogend bevinden zich aaneengesloten formaties cultuurhistorisch waardevolle panden. Nieuwbouw en modernisering van straatgevels hebben ertoe geleid dat over het geheel genomen het beeld wordt gedomineerd door 19de- en 20ste-eeuwse bouwvormen. Op een in de fotobijlage opgenomen inventarisatiekaart is de historisch-ruimtelijke waarde van het binnenstadsgebied in hoofdlijnen aangegeven.

Nadere typering te beschermen waarden

De belangrijkste ruimtelijke kenmerken van het beschermde stadsgezicht zijn bij de beschrijving van het huidige ruimtelijke karakter reeds aangeduid. In deze paragraaf wordt nader ingegaan op aspecten die, binnen het kader van deze algemene typering, van bijzondere waarde zijn voor het historisch-ruimtelijke karakter van Sneek.

Binnen het beschermde stadsgezicht doen zich uiteraard verschillen voor in de aard van het beschermingsbelang. Voor de gehele binnenstad geldt dat het patroon van straten en waterlopen, in samenhang met de schaal van de bebouwing, een zodanige historische herkenbaarheid en waarde in zich draagt, dat bescherming van belang is. In enkele gebieden in de binnenstad richt de bescherming zich tevens op de vormgeving van de bebouwing; dit geldt vooral voor de Marktstraat, het Kleinzand, het Hoogend, de Suupmarkt en het Grootzand. Plaatselijk is het hoofdzakelijk uit de 18de en 19de eeuw daterende bebouwingsbeeld verrijkt met fraaie laat-19de-, vroeg-20ste-eeuwse panden, welke representanten zijn van de jongere bouwkunst. Profilering en inrichting van de openbare ruimte, alsmede de afmetingen van de bebouwing hebben de laatste eeuw op verschillende plaatsen in de binnenstad wijzigingen ondergaan, waardoor op die plaatsen de historische herkenbaarheid, en daarmee het beschermingsbelang van dit aspect, is verminderd; met name geldt dit voor de aan de stadsgracht grenzende kades.

Het kerngebied van de binnenstad van Sneek wordt globaal gevormd door het binnen de oudste omgrachting gelegen gebied (Kerkgracht – Prins Hendrikkade – Gedempte Pol – Gedempte Poortezijlen – Singel – Hoogend – Waterpoortsgracht). Dit gebied kenmerkt zich door een grote stedenbouwkundige intensiteit en een veelheid aan ruimtelijke verschijningsvormen.

Centraal in dit gebied ligt het stelsel van in elkaar overlopende ruimten dat wordt gevormd door de

Marktstraat, het Waagplein en het Leeuwenburg. Opmerkelijk is hier de opeenvolging van relatief brede, maar korte straatruimten, welke te zamen de overgang markeren tussen een noordelijk en zuidelijk kerngebied. Direct ten westen hiervan ligt enigszins terzijde het Oud Kerkhof met de ter plaatse dominante Grote of Martinikerk.

Het brede profiel van de Marktstraat vernauwt zich in westelijke richting. Aan de westzijde vormt het voormalige gemeentehuis van Wymbritseradeel een stijlvolle visuele beëindiging van deze straatruimte. De hoge beeldkwaliteit van de Marktstraat wordt primair bepaald door de noordelijke straatwand, bestaande uit een homogene, aaneengesloten rij monumentale panden, waarin het stadhuis door zijn ornamentering en grotere bouwhoogte een centrale positie inneemt. Het oostelijk deel van de straatwand maakt in ruimtelijk opzicht tevens deel uit van het Waagplein. Door de invoeging van een aantal nieuwe panden, met een weinig op de situatie toegesneden architectuur is de zuidzijde van de Marktstraat vanuit historisch oogpunt minder interessant.

Het Leeuwenburg kent een wisselend ruimtelijk perspectief, zowel ten gevolge van de kenmerken van de ruimtelijke opbouw, als door de visuele verbindingen met de pleinachtige open ruimten van het Waagplein en het Schaapmarktplein, in contrast met de aansluiting op de besloten Scharnesteeg.

Typerend voor de ruimtelijke opbouw van het Leeuwenburg zelf is de abrupte versmalling van het profiel door de kopbebouwing aan de westzijde, die eertijds is ontstaan door de demping en vervolgens het bebouwen van het westelijke deel van de Wip. Evenals in de hiervoor genoemde Marktstraat is het homogene karakter van het Leeuwenburg verstoord door invoeging van een aantal 20ste-eeuwse panden, die qua schaal, architectuuruitdrukking en materiaalgebruik sterk afwijken van de historische bebouwing.

Hoewel de kerk aanvankelijk een centrale rol heeft gespeeld bij de ontwikkeling van de stad en daar in haar situering uitdrukking aan gaf, neemt ze in de huidige ruimtelijke structuur een tamelijk ondergeschikte plaats in. De kerksituatie wordt gekenmerkt door een door bebouwing omsloten gebied met aan de oostzijde de kerk en aan de westzijde het als plein ingerichte voormalige kerkhof. De bebouwing kenmerkt zich door een grote variatie in grootte en typologie. Veranderingen aan de zuidzijde van het kerkterrein, ten gevolge van de doorbraak in de richting van het station, hebben de beslotenheid aangetast en de ruimtelijke opbouw verzwakt.

XX

Het noordelijk deel van het kerngebied wordt in structureel opzicht bepaald door het oude dijktracé en de (daarvan afgeleide) oriëntatie van de Kruizebroederstraat, met daartussenin de Gedempte Neltjeshaven. Een opvallende gelijkenis vertonen de Nauwe Noordehorne en de Peperstraat, beide onderdeel van de vroegere dijk. Beide straten hebben een besloten kleinschalig karakter, dat wordt bepaald door het smalle rechte profiel, de smalle kavels en de aaneengesloten bebouwing.

Op de aansluiting van de Nauwe Noorderhorne met de Kruizebroederstraat is een driehoekige, pleinachtige verbreding van het straatprofiel ontstaan. Een in structureel opzicht analoge verbreding bevindt zich op de plaats waar de Kruizebroederstraat en Nauwe Burgstraat samenkomen en verdergaan als Wijde Burgstraat. De straatruimte van Nauwe en Wijde Burgstraat maakt deel uit van het kernwinkelgebied en is ingericht als voetgangersgebied. Het straatbeeld wordt gedomineerd door winkelpuien, waarbij ook hier duidelijk sprake is van schaalvergroting door de aanwezigheid van enkele forse winkelpanden.

Bepalend voor het ruimtelijke beeld van de Kruizebroederstraat zijn, behalve de ruimtelijke geleiding die is ontstaan door het deels gebogen beloop, het relatief ruime profiel en de forse (hoek)panden, waarbij met name het voormalige 19de-eeuwse weeshuis opvalt door een langgerekt karakter. Ook in de Kleine Kerkstraat wordt het beeld bepaald door enkele forse panden. Typierend voor de Kleine Kerkstraat is de verspringing van de weg, ter plekke van de voormalige Broerekerk, waar nu het sterk in het oog springende neo-gotische administratiekantoor van het Burgerweeshuis is gevestigd. Door verdichting van de bebouwing en de wijziging van erfsituaties is van het oude beloop van de Neltjeshaven achter de bebouwing van Marktstraat en de Peperstraat niet veel meer terug te vinden.

Van belang in het zuidelijke deel van het kerngebied is vooral het historische stratenpatroon, dat wordt gekenmerkt door de op de kerk georiënteerde, parallelle Oude Koemarkt en Zuidend en door een stelsel van smalle, deels gebogen stegen. Daarnaast zijn de schaal en, met name langs het Hoogend en de oostkant van het Grootzand, de architectuur van de bebouwing van belang. In het gebied komt de lagere economische en sociale status tot uitdrukking die het vanouds heeft gekend. De steegjes worden gekenmerkt door een zeer eenvoudig

profiel. De combinatie van een smal profiel, een deels bochtig karakter en aaneengesloten bebouwing geven dit gebied een sterk in zichzelf gekeerd karakter. Bij recente nieuwbouw is aan de Havenstraat de historische belijning van de bebouwing verdwenen.

Dat de Oude Koemarkt door demping is ontstaan, laat zich aflezen uit het tamelijk brede straatprofiel, dat zich in noordelijke richting versmalt en enigszins afbuigt, waardoor een geleiding van de straatruimte ontstaat.

Het gebied tussen de Waterpoortsgracht en het Zuidend wordt vanouds gekenmerkt door een zwakke stedenbouwkundige opbouw.

Recente nieuwbouwprojecten zijn tot stand gekomen binnen de bestaande structureelrijnen en hebben de structuur versterkt.

Het gebied ten noorden van deze nieuwbouw heeft de laatste eeuw ingrijpende structurele wijzigingen ondergaan. Zowel de sloop van bebouwing op de voormalige veemarkt, als reconstructie van bebouwing aan de zuidzijde van het Oud Kerkhof ten behoeve van de verkeersontsluiting naar de stationsbuurt, hebben het historische beeld van dit gebied sterk gewijzigd.

De oostelijke begrenzing van het zuidelijke kerngebied wordt gevormd door het Grootzand. Het gebogen beloop van dit water, het tussen kades ingesloten water, het ruime profiel en de aaneengesloten bebouwing zijn kenmerkend voor dit belangrijke structurelement. Net als elders in de stad worden ook hier de straatwanden op enkele plaatsen doorsneden door smalle dwarsstegen. Met name aan de oostzijde is de architectuur van de panden, die voor het merendeel een winkelbestemming hebben, ondanks de vele aanpassingen ten behoeve van een moderne bedrijfsvoering, van hoge kwaliteit.

Een opvallende stratenreeks in de huidige plattegrond van Sneek wordt gevormd door Hoogend – Singel – Gedempte Poortezijlen – Gedempte Pol, die de grenslijn markeert tussen het kerngebied en jongere middeleeuwse stadsdelen. De nog vrij recente demping van de Singel, de Poortezijlen en de Pol heeft een nivellering betekend van het op het stelsel van grachten gebaseerde structuurbeeld. De Gedempte Pol kenmerkt zich door een westwaartse scherpe knik in het lengteprofiel, herkenbaar als hoekpunt in de begrenzing van het oudste stadsdeel. De aaneengesloten bebouwing langs de Gedempte Pol volgt deze afbuiging, waardoor het nogal steenachtige profiel een besloten karakter krijgt.

In zuidelijke richting verbreedt de straatruimte zich geleidelijk. Ruimtelijke verbijzonderingen ontstaan op

kruisingen met de oost-west georiënteerde structuurlijnen: de kruising met de dijk wordt geaccentueerd door een verhoging in het wegdek; de kruising met de gracht (Suupmarkt – Kleinzand) is door de breedtematen en het verschil in profielindeling, ondanks de overkluising van een deel van de gracht, goed zichtbaar.

De Singel is door bestrating en bomenrijen opgedeeld in verschillende gebruiksstroken, maar de inrichting van het straatprofiel heeft desondanks een zekere onevenwichtigheid behouden. De Singel kenmerkt zich door de heterogeniteit van de bebouwing die qua schaal en typologie varieert.

Typierend is ook hier de aaneengesloten bebouwing, die op diverse plaatsen wordt onderbroken door smalle stegen. Een ruimtelijke dimensionering ontstaat dankzij het gebogen beloop van de Singel, de oriëntatie van het Grootzand volgend.

Aan de zuidzijde gaat de Singel door middel van een bocht over in het Hoogend. Het brede profiel van het Hoogend wordt, behalve door de kleine binnenhaven vooral bepaald door de gave historische bebouwing, die dit gebied een hoge beeldkwaliteit verschaft. Opmerkelijk zijn de vele hoeksituaties die het gevolg zijn van het aanzienlijke aantal waterwegen dat op het Hoogend bijeenkomt. Een opmerkelijk historisch element is de 17de-eeuwse waterpoort, die mede door zijn verhoogde ligging een markante visuele afsluiting vormt van het binnenstedelijke gebied.

Typierend voor de oostelijke middeleeuwse stadsuitleg is de bijna rechthoekige hoofdopzet van het wegenpatroon en de regelmatige parcellering, welke dit gebied in structureel opzicht tot een eenheid maken. De hoofdstraten Oosterdijk en Kleinzand tonen, samenhangend met het ontstaan als dijkweg respectievelijk als gracht, nadrukkelijk een verschillend beeld. De inrichting van de tamelijk smalle straatruimte als voetgangersgebied, alsmede de in een langgerekte en rechte rooilijn staande aaneengesloten gevelwanden met moderne winkelpuien, bepalen het karakter van de Oosterdijk. Ter weerszijden van de Oosterdijk wordt het beschermingsbelang van het gebied vooral bepaald door de gave historische structuur, met de in de oorspronkelijke parcellering opgenomen smalle, aflopende stegen aan beide zijden, die de enigszins verhoogde ligging van de dijk accentueren. Zeer markant komt dit hoogteverschil overigens tot uitdrukking op de kruising van de dijk met de Gedempte Pol/Gedempte Poortezijlen.

Het ruimteprofiel van het Kleinzand toont de karakteristieke opbouw van een door stenen kademuren ingeslo-

ten gracht, welke wordt geflankeerd door tamelijk smalle wegruimten met hier en daar nog een stopenstrook langs de huizen. Aan de karakteristieke ruimtelijke inrichting wordt bijgedragen door een bomerrij aan beide zijden langs de gracht, die het licht krommend beloop van het lengteprofiel accentueert. De inrichting van de grachtruimte draagt, te zamen met de aanwezigheid van aaneengesloten bebouwingswanden die voor een belangrijk deel bestaan uit statige 18de- en 19de-eeuwse panden, bij tot het karakter van het Kleinzand als hoogwaardige historische ruimte. Enige afbreuk aan het historische beeld wordt gedaan door de forse invulling van recente nieuwbouw aan de noordzijde van het Kleinzand.

Een eigen plaats in de stadsstructuur wordt ingenomen door de stadsgrachtzone die, als begrenzing van de historische stadskern, een herkenbare geleding vormt tussen de binnenstad en het daarbuiten gelegen gebied. Veranderingen, welke zich sinds het begin van de 19de eeuw in het ruimtelijk beeld van dit gebied hebben voltrokken, hebben geleid tot een transformatie van de oorspronkelijke historische karakteristiek. Van het beeld van de voormalige door achtertuinen begrensde stadswal aan de binnenzijde van de stadsgracht is door aanleg van kades en bebouwing van erven niet veel meer over, waardoor deze gordel een meer zelfstandige plaats in de structuur van de stad is gaan innemen.

Met uitzondering van de Bothniakade, wordt de bebouwing langs de kades bepaald door 20ste-eeuwse invullingen. De vroegere 'karteltandstructuur' die deze buitenste bebouwingsschil kenmerkte, is getransformeerd in een meer lineaire structuur met grotendeels aaneengesloten bebouwing, waaraan over het algemeen een duidelijk gezicht ontbreekt.

Door een steeds verdere verbreding van de doorgaande verkeersroutes op de Prins Hendrikkade en de Jousterkade is een grootschalig profiel ontstaan, die de historische samenhang tussen stadsgracht en stadskern heeft verzwakt.

Een eigen plaats in de stadsgrachtgordel wordt ingenomen door de Kerkgracht, vanwege de bewaard gebleven karakteristieke parkachtige inrichting, die is ontstaan na het buiten gebruik stellen van de stadsverdedigingswerken.

De aangrenzende bebouwing vertegenwoordigt op zich geen bijzondere historische kwaliteit, maar heeft door de situering van de panden nog ten dele een karteltandstructuur behouden.

Aan de buitenzijde wordt de stadsgracht voor een belangrijk deel begrensd door complexen aaneengebouwde arbeiderswoningen uit de periode rond de eeuwwisseling. Zij vormen een visuele afgrenzing van de historische kern met recentere uitbreidingen van Sneek. Bovendien versterken zij de historische beeldkwaliteit en samenhang van de stadsgrachtzone, waartoe ook een aantal kenmerkende bruggen uit de periode rond de laatste eeuwwisseling bijdragen.

Recente grootschalige invullingen met een afwijkende structuur worden vooral gevonden aan de Westersingel, de Koopmansgracht en, op kleinere schaal, aan de Badhuisgracht.

Het spanningsveld tussen oud en nieuw is in deze situaties duidelijk aanwezig.

Ter plaatse van de aansluiting van de Leeuwarderweg en de Parkstraat bevinden zich relatief smalle doorgangen in de buitenste bebouwingsschil, die bijdragen aan de historische herkenbaarheid van deze ring om de oude stad ten opzichte van de buitenwaarts gerichte routes.

De bebouwing in de Sneker binnenstad bestaat vrijwel geheel uit in een gesloten rooilijn geplaatste panden die overwegend twee bouwlagen tellen en afgedekt zijn met een kap. Het gevelbeeld wordt in sterke mate bepaald door een verticale gerichtheid van de gevelopeningen, terwijl de gevels vaak beëindigd worden door (soms rijk geornamenteerde) kroonlijsten. Incidenteel komen ook topgevels voor. De nokrichting van de daken is overwegend loodrecht op de straat. De daken zijn over het algemeen gedekt met pannen. Typerend zijn de veelal met geglazuurde zwarte pannen gedekte dakschilden aan de straatzijde. Over het algemeen zijn de straatgevels opgetrokken uit baksteen; hier en daar zijn de gevels voorzien van een lichtgekleurde pleisterlaag. Bij de oudere panden is het metselwerk sober; bij met name de 19de-eeuwse panden soms rijkelijk gedecoreerd. Vooral in de winkelstraten zijn soms complete gevels, maar meestal alleen benedenpuen ingrijpend vernieuwd, hetgeen in sommige gevallen ten koste is gegaan van de kenmerkende individualiteit en de historische kenmerken van de afzonderlijke panden.

Omgrenzing

Het beschermde stadsgezicht Sneek omvat het gehele binnen de stadsgracht gelegen gebied, inclusief de stadsgracht zelf.

De omgrenzing volgt in grote lijnen het beloop van de stadsgracht. Voor het merendeel is de aan de buitenzijde van de stadsgracht grenzende, 19de-

en vroeg-20ste-eeuwse bebouwing in het beschermde gebied opgenomen vanwege het belang van deze bebouwing als begrenzing van het stadsgrachtprofiel.

De begrenzing van het beschermde stadsgezicht is weergegeven op de bijgevoegde kaart, nummer 323.

Rechtsgevolg aanwijzing

Ter effectivering van de bescherming van het aangewezen stadsgezicht moet ingevolge artikel 37, lid 8 van de Wet op de Ruimtelijke Ordening een bestemmingsplan worden ontwikkeld. De toelichting bij de aanwijzing als beschermd stadsgezicht kan daarbij wat het beschermingsbelang betreft als uitgangspunt dienen.

Doel van de aanwijzing is, de karakteristieke met de historische ontwikkeling samenhangende structuur en ruimtelijke kwaliteit van het gebied te onderkennen als zwaarwegend belang bij de verdere ontwikkelingen binnen het gebied.

De aanwijzing beoogt op die wijze een basis te geven voor een ruimtelijke ontwikkeling, die inspeelt op de aanwezige kwaliteiten, daarvan gebruik maakt en daarop voortbouwt.